

JAROSŁAW PORAZIŃSKI
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

DOKONANIA JÓZEFA ANDRZEJA GIEROWSKIEGO W ZAKRESIE BADAŃ CZASÓW SASKICH. PERSPEKTYWY NA PRZYSZŁOŚĆ

JÓZEF ANDRZEJ GIEROWSKI'S CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF SAXON TIMES. PROSPECTS FOR THE FUTURE

Abstract

The main purpose of the article is to present the achievements of J.A. Gierowski in his research into the Saxon times, i.e., the period of the reigns of August II and August III Wettin in the Polish-Lithuanian Commonwealth (1697-1763). For a long time, this period was assessed negatively in historiography. There was a widespread view that both for the Polish-Lithuanian state and for Saxony, those years meant decline and catastrophe. Gierowski, who began his scientific work after World War II, carefully analysing Polish and German archival sources, created his own paradigm of research on Saxon times. After rejecting extreme assessments, Gierowski focused on the following elements of this paradigm: 1. the problem of internal reforms 2. a general assessment of the importance of the Polish-Saxon union and its consequences 3. the problem of the place in Europe, i.e., diplomatic activity, and 4. the economic and social situation combined by the “one-person rulers” of states. This model of research procedure has been accepted by historians.

Key words: Józef Andrzej Gierowski, Saxon times, paradigm, Augustus II the Strong, Augustus III of Poland

Słowa kluczowe: Józef Andrzej Gierowski, czasy saskie, paradygmat, August II Mocny, August III Sas

© 2023. The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Stoję przed trudnym zadaniem przedstawienia w pewnym zarysie dorobku Józefa Andrzeja Gierowskiego – wybitnego uczonego, mistrza, nauczyciela i mentora wielu pokoleń historyków. Dokumentacja tego dorobku, dzięki wysiłkowi uczniów i przyjaciół, jest obfita, co ułatwia nieco realizację tego zadania, ale trzeba pamiętać o rozległych zainteresowaniach Profesora. Jeśli chodzi o tę ich część, na której powinienem się skupić, czyli badaniach nad czasami saskimi, to dorobek ten obejmuje około 50 artykułów naukowych i cztery książki¹. 23 artykuły dotyczące tej problematyki znajdziemy w monumentalnym zbiorze prac Gierowskiego przygotowanym przez Andrzeja Krzysztofa Link-Lenczowskiego². W tej statystyce świadomie pominąłem opracowania syntetyczne, liczne podręczniki, biografie, wypowiedzi w dyskusjach itd. Jest to materiał zasługujący na osobną analizę.

Profesor był czynny w życiu naukowym od 1947 roku do pierwszych lat XXI wieku. Zmieniał w tym czasie swoje zainteresowania badawcze, a patrząc na to z przyjętego tu punktu widzenia, spoglądał również na okres panowania obu Wettynów w Rzeczypospolitej (1697–1763) z wielu perspektyw i w różnych okresach swojej twórczości. Zważywszy na specyfikę problemu było to niezwykle ważne³.

Wypada zgodzić się z generalną opinią Andrzeja K. Link-Lenczowskiego, że Profesor stworzył nowy paradygmat badań nad czasami saskimi – przy czym używam tego pojęcia w „tradycyjnym” znaczeniu jako pewien oryginalny, nowy wzór postępowania naukowego⁴. Trzeba podkreślić, że ten paradygmat

¹ Por. Ewa Szklarska i Mariusz Markiewicz, „Bibliografia za lata 1947–1981”, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 37, nr 3–4 (1982): 161–175 (*O nowożytnej Polsce i Europie. Prace ofiarowane J.A. Gierowskiemu w 60. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski); „Bibliografia za lata 1947–1999”, w *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje. Materiały z konferencji „Trzysta lat od początku unii polsko-saskiej” Kraków 15–17 XI 1997*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski i Mariusz Markiewicz (Kraków: Historia Jagellonica, 1999). Książki: Józef Gierowski, *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712–1715* (Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1953); Józef Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie upadku 1700–1740. Wybór źródeł* (Warszawa: Zakład im. Ossolińskich, 1955); Józef Gierowski, *Traktat przyjaźni Polski z Francją w 1714 roku. Studium z dziejów dyplomacji* (Warszawa: PWN, 1965); Józef Gierowski, *W cieniu Ligi Północnej* (Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1971).

² Józef Gierowski, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008).

³ Mam tu na myśli „czarną legendę” o czasach saskich, por. np. Henryk Olszewski, „Epoka saska w ocenie historiografii polskiej”, w *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, red. K. Wajda i in. (Toruń: Wydawnictwo UMK, 1993), 13–29; Jacek Staszewski, „Unia polsko-saska z perspektywy trzystu lat”, w *Rzeczpospolita wielu narodów*, 15–21; Jacek Staszewski, „Badania Józefa Andrzeja Gierowskiego nad epoką saską”, w *Profesor Józef Andrzej Gierowski jako uczonego i nauczyciel*, red. Mariusz Markiewicz (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008), 46–50; J. Dygdała, „U początków «czarnej legendy» czasów saskich”, *Czasy Nowożytne* 23 (2010): 63–84.

⁴ Por. np. J. Topolski, *Metodologia historii*, wyd. 2. poprawione i uzupełnione (Warszawa: PWN, 1973), 41; Mateusz Kępa, „Metodologiczne ujęcie paradygmatu jako metody badawczej na przykładzie koncepcji Thomasa Kuhna”, w *„Rodzinna Europa”. Europejska myśl społeczno-prawna u progu XXI w.*, red. Paweł Fitkus, Henryk Malewski i Maciej Marszał (Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2015), 361–370. W nieco innym znaczeniu

wolny był zarówno od przywiązania do pewnych tradycji badawczych⁵ i wymagań aktualnie prowadzonej polityki historycznej, „negocjowanych narracji”, jak i od wielu innych czynników zawsze obecnych w badaniach dziejów stosunków polsko-niemieckich⁶. Paradygmat był dziełem Profesora, ale rozwinął się on dzięki pracy historyków z różnych ośrodków oraz stopniowym zmianom relacji politycznych. Te ostatnie między innymi ułatwiły historykom dostęp do archiwów i publikacji, ożywiły dialog. Zanim jednak przejdziemy do omówienia podstawowych elementów paradygmatu Gierowskiego, wypada zwrócić uwagę na kontekst, w jakim powstawał. Profesor więc kontynuował dzieło Władysława Konopczyńskiego, Kazimierza Piwarskiego i Józefa Feldmana, akcentujących przede wszystkim negatywne konsekwencje związku polsko-saskiego, ale wprowadził do własnej narracji wątki społeczne i gospodarcze – mocno zresztą podkreślane w powojennej historiografii – a w późniejszych pracach także problemy związane z postępującymi zmianami w kulturze politycznej i mentalności elit politycznych. Jego studia nad epoką saską zapewniły mu stosunkowo szybko pozycję czołowego badacza i znawcy tych czasów⁷. Prof. Gierowski wprowadził też do historiografii polskiej pojęcie „unii polsko-saskiej”, które istniało już w historiografii niemieckiej. To pojęcie otwierało nową perspektywę dla polskich badaczy. Musiało jednak upłynąć wiele czasu, zanim historycy zaczęli postrzegać czasy panowania Wettynów jako okres funkcjonowania wspólnego państwa polsko-litewsko-saskiego pod berłem elektora saskiego. Chodzi zresztą nie tylko o historyków polskich, ale także niemieckich, radzieckich, litewskich itd.⁸.

Sześciedziesiąt lat temu ukazała się drukiem zbiorowa praca historyków polskich i enerdowskich pod tytułem: „Um die polnische Krone” pod redakcją Jo-

---

używa tego pojęcia Andrzeja K. Link-Lenczowski, „Wettynowie i elity polsko-litewskie w perspektywie przemian do 1717 roku”, w *Polacy i świat, kultura i zmiana – studia historyczne i antropologiczne ofiarowane profesor Halinie Flakowskiej-Frančič* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016), 33 i n. Według tego autora paradygmat to: „przyjęty sposób widzenia rzeczywistości w danej dziedzinie nauki czy sztuki”.

⁵ Por. ocenę Jerzego Maronia, którą cytuje Andrzej K. Link-Lenczowski, „Profesor doktor Józef Andrzej Gierowski”, w *Ab Occidente referunt... „Zachód” doby nowożytnej w badaniach historyków polskich*, red. Mariusz Markiewicz, Katarzyna Kuras, Rafał Niedziela (Kraków: Historia Iagellonica, 2018), 29.

⁶ Por. opinię Michaela G. Müllera: „Oficjalna polityka Völkerfreundschaft pomiędzy Polską Rzeczpospolitą Ludową a Niemiecką Republiką Demokratyczną implikowała dla historyków wschodnioniemieckich ścisły zakaz podejmowania tradycyjnych tematów z historii stosunków polsko-niemieckich (Beziehungsgeschichte), nie przyczyniła się więc specjalnie do wznowienia dialogu naukowego”, Michael G. Müller, „Wspólna Polsko-Niemiecka Komisja Podręcznikowa a polskie poglądy na historię Niemiec”, w Michael G. Müller, *Zrozumieć polską historię* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012), 74.

⁷ W całym tekście korzystam ze znakomicie napisanej biografii naukowej prof. Gierowskiego Andrzeja K. Link-Lenczowskiego, „Profesor doktor Józef Andrzej Gierowski”, 11–38.

⁸ Por. cenne uwagi: Mariusz Markiewicz, „Czasy saskie i Saksonia”, w *Między Zachodem a Wschodem. Etniczne, kulturowe i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, red. Krzysztof Mikulski i Agnieszka Zielińska-Nowicka (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005), 6.

hannesa Kalischa i Józefa Gierowskiego⁹. Zakres chronologiczny zawartych w niej artykułów obejmował wprawdzie tylko okres wielkiej wojny północnej (1700–1721), ale intencją autorów¹⁰ była próba odniesienia się do fundamentalnej kwestii charakteru stosunków polsko-saskich, a ściślej wskazanie na przesłanki prób przekształcenia faktycznie istniejącej unii personalnej (wspólny monarcha dla dwóch lub większej liczby krajów) w unię realną, czyli jakąś formę państwa unitarnego. Jak to się zdarza, część uczestniczących w realizacji projektu historyków skupiła się jednak raczej na przedstawieniu „niedocenianych dotąd aspektów tej unii”¹¹, czyli nie odniosła się wprost do zasadniczego problemu. Takie ujęcie miało jednak także swoje znaczenie poznawcze w sytuacji, gdy opinie o czasach saskich wpisywały się nadal we wspomnianą już „czarną legendę”, rozmaite koncepty anegdotyczne¹², a wreszcie wspomniany już układ polsko-niemieckich relacji na wszelkich możliwych płaszczyznach, pamiętając, że w tym czasie istniały dwa państwa niemieckie silnie akcentujące swe odrębności, także w obszarze nauki historycznej.

Po 30 latach, które upłynęły od ukazania się książki, jeden z jej współautorów – Rudolf Forberger – przywołał taką oto opinię niemieckiego historyka Wolfganga Plata:

od 1962 r. rozpoczyna się zmiana dotychczasowego negatywnego obrazu unii polsko-saskiej, ponieważ autorzy tego tomu pozwalają mówić faktom, publikują oryginalne wyniki badań i nie dają się unosić emocjom¹³.

Owszem, ale przecież dzieło to, koniec końców, jak wspomniał Gierowski, trafiło tylko do nielicznych odbiorców, większość nakładu bowiem wycofano w NRD z obiegu i przeznaczono na przymiał¹⁴. Wersji polskiej nie było, ale książka doczekała się kilku recenzji. Niewątpliwie jednym z najważniejszych tekstów

⁹ *Um die Polnische Krone: Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721*, red. Johannes Kalisch, Józef Gierowski, „Schriftenreihe der Kommission der Historiker der DDR und Volkspolens”, t. 1 (Berlin: Rütten & Loening, 1962).

¹⁰ W tym tomie znalazły się artykuły: Kazimierza Piwarskiego (Kraków), Józefa Leszczyńskiego (Wrocław), Juliana Janczaka (Wrocław), V.D. Koroljuka (Moskwa), Hellmuta Kretschmara (Lipsk), Jana Wimmera (Warszawa), Rudolfa Forbergera (Berlin), Heinza Lemke (Berlin) i oczywiście J. Kalischa (Rostock) oraz J. Gierowskiego (Wrocław).

¹¹ Por. recenzję tej pracy: Jacek A. Ojrzyński, „Um die Polnische Krone: Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700-1721», bearbeitet von Johannes Kalisch und Józef Gierowski, T. I, Berlin 1962 [recenzja]”, *Przegląd Historyczny* 54, 4 (1963): 712.

¹² Krzysztof Obremski trafnie zauważył, że saskie półwiecze „zbywano” dwoma przysłowiami: „Od Sasa do Lasa” i „Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa” – Krzysztof Obremski, *Jakub Kazimierz Rubinkowski. Dziejopisarz i człowiek saskiego półwiecza* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008), 10 i n.

¹³ Rudolf Forberger, „Saksonia i Polska na drodze do Europy. Myśli i punkty widzenia”, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 1–2 (1992): 132.

¹⁴ Józef Gierowski, „Cienie i blaski czasów saskich”, w Józef Gierowski, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008), 279 i n.

w tym zbiorze był artykuł prof. Józefa Gierowskiego¹⁵ rozstrzygający, zdaniem Jacka Staszewskiego, „problem charakteru unii polsko-saskiej”. Gierowski zdefiniował ją jako unię personalną (w jednej z wcześniejszych prac określał ją jako „dynastyczną”¹⁶), co jak stwierdził Staszewski, „zamknęło wątpliwości w polskiej historiografii”¹⁷. Zdaniem Gierowskiego nie było przesłanek umożliwiających przekształcenie tego związku w unię realną, tak jak przypadku unii polsko-litewskiej. Analiza uczonego i jego ówczesne opinie dotyczyły sytuacji po klęsce Karola XII pod Połtawą w 1709 roku, restauracji rządów Augusta II i wewnętrznego przesilenia w Rzeczypospolitej, które zakończyło się konfederacją tarnogrodzką i sejmem niemym w 1717 roku, a więc zwycięstwem „wolności” nad „absolutyzmem” królewskim. Przyjęto wówczas, przypomnijmy, jedyną konstytucję odnoszącą się do ustrojowej koncepcji związku¹⁸. Zdecydowanie negatywnie. Znamienne zresztą, że trzy lata później w tym samym duchu wypowiedział się saski Landtag. W obu tych przypadkach przede wszystkim obawiano się rządów absolutnych króla-elektora saskiego. *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością* – tytuł pierwszej książki Profesora o czasach saskich z 1953 roku – odzwierciedlał ten dylemat w Rzeczypospolitej i Saksonii, naturalnie jeśli uwzględnimy poziom ówczesnej wiedzy. Mniej więcej pół wieku później stanie się on również przedmiotem zainteresowania historyków niemieckich, analizujących sytuację w Saksonii¹⁹.

Otóż tym okresem interesował się Gierowski szczególnie, przygotowując się do napisania książki o konfederacji tarnogrodzkiej. Ten wybór nie był dziełem przypadku. Pierwsze lata panowania Augusta II miały rzeczywiście istotne znaczenie dla dziejów polsko-litewskiej Rzeczypospolitej, bo pod rządami młodego, pełnego zapału, ambicji, a może nawet i marzeń, króla-elektora – którego państwo, Saksonia, było integralną częścią Rzeszy, czyli ważnej struktury politycznej w Europie – rozpoczynała się zupełnie nowa era²⁰. Dylematów i problemów było zatem wiele, a dalsze badania, których bez wątpienia inicjatorem był Gierowski, zgłaszający podczas rozmaitych spotkań naukowych w kraju i za granicą kolejne propozycje i sugestie, ciągle je poszerzały. Najważniejsze dotyczyły problemów węzłowych, tworzyły więc elementy paradygmatu.

¹⁵ „Personal oder Realunion? Zur Geschichte der polnisch – sächsischen Beziehungen nach Poltawa”, w *Um die Polnische Krone: Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721*, red. J. Kalisch, J. Gierowski (Berlin: Rütten & Loening, 1962), 254–291.

¹⁶ Józef Gierowski, „Związki Śląska z Polską na przełomie XVII i XVIII wieku. Zagadnienia unii dynastycznej sasko-polskiej”, w *Pierwsza konferencja metodologiczna historyków polskich*, t. 2 (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1953), 205–209.

¹⁷ Jacek Staszewski, „Unia polsko-saska”, w *Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. Bogusław Dybaś, Paweł Hanczewski, Tomasz Kempa (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2007), 241 i n.

¹⁸ Por. uwagi Mariusza Markiewicza, „Funkcjonowanie monarchii za panowania elektorów saskich, 1697–1763”, w *Rozkwit i upadek I Rzeczypospolitej*, red. Richard Butterwick, przeł. Daria Kuczyńska-Szymula (Warszawa: Bellona, 2001), 220 i n.

¹⁹ Por. np. W. Held, *Der Adel und August der Starke. Konflikt und Konfliktaustrag zwischen 1694 und 1707 in Kursachsen* (Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 1999) oraz prace Karla Czoka, Rainera Grossa, Katrin Keller i in.

²⁰ Szerzej na ten temat pisał Link-Lenczowski, „Profesor doktor Józef Andrzej Gierowski”, 22 i in.

1. Problem: „dalszy rozstrój czy reforma?”²¹, co można było sprowadzić do pytania o społeczne i polityczne konsekwencje walki między majestatem a wolnością, ale też o zakres i możliwości zreformowania państwa lub raczej państw, bo nie wolno zapominać o Saksonii jako odrębnym bycie, który stanął przed zupełnie nowymi wyzwaniem. Sam Profesor po latach badań uznał, iż twierdzenia o absolutystycznych dążeniach Augusta II były jednak przecenione²². Nie znalazły potwierdzenia w źródłach, podobnie jak inne nazbyt kategoriyczne interpretacje. W książce o traktacie z Francją z 1714 roku Gierowski przedstawił nową koncepcję spojrzenia na rządy Augusta II, która odbiegała daleko od powszechnych opinii:

Była to tylko polityka wahań i niepewności, w planach nieraz fantastyczna i awanturnicza, w wykonaniu ostrożna i zadowolająca się małymi osiągnięciami, innymi słowy była to polityka ambitnego władcy o bardzo ograniczonych możliwościach²³.

Tę ocenę potwierdziły późniejsze badania, między innymi Karla Czoka²⁴. Dyskusję prowadzono nadal, koncentrując się z jednej strony na problemie absolutyzmu jako fenomenu ustrojowego²⁵, z drugiej zaś na badaniach porównawczych²⁶. W tej wymianie poglądów uczestniczyli między innymi Jacek Staszewski i Mariusz Markiewicz. Markiewicz zwrócił uwagę na przydatność w interpretacjach koncepcji „państw składanych” lub „monarchii złożonych”, które stanowiły w owym czasie dominujący model ustrojowy w większości państw europejskich²⁷. W tych dyskusjach uczestniczył również sam Gierowski²⁸. Ponieważ w tym kontekście musiał

²¹ Józef Gierowski, *Historia Polski 1505–1864*, cz.1 (Warszawa: PWN, 1978), 350 i n.

²² Por. Andrzej K. Link-Lenczowski, „Profesor doktor Józef Andrzej Gierowski”, 23; Andrzej K. Link-Lenczowski, „Od redakcji”, w *Rzeczpospolita wielu narodów*, 8, przypis 6. Link-Lenczowski cytuje dość kategoriyczną ocenę Gierowskiego: „dzisiaj, gdy lepiej poznało się politykę Wettynów [...], kiedy gruntowniej niż kiedykolwiek przedtem zbadało się dzieje wewnętrzne Rzeczypospolitej, stereotypem takim mogą się posługiwać tylko ignoranci albo zaślepieni miłośnicy tradycyjnych interpretacji historii”.

²³ Cyt. za E. Rostoworowski, „[rec.:] *Traktat przyjaźni Polski z Francją w 1714 r.: Studium z dziejów dyplomacji*”, Józef Andrzej Gierowski Warszawa 1965”, *Przegląd Historyczny* 57/4 (1966): 668.

²⁴ Karl Czok, *August der Starke und seine Zeit. Kurfürst von Sachsen, König von Polen* (Leipzig: Piper Taschenbuch, 2004), 51 i n.

²⁵ Próbę podsumowania tej dyskusji podjął m.in. Jacek Staszewski, „Absolutyzm – spór o zakres i treść terminu”, w *Europa i świat w epoce oświeconego absolutyzmu*, red. Jacek Staszewski (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1991), 389–417.

²⁶ Por. np. *Die Personalunionen von Sachsen-Polen 1697–1763 und Hannover-England 1714–1837. Ein Vergleich*, red. Rex Rexhauser (Wiesbaden: Harrassowitz, 2005).

²⁷ „Zgodnie z koncepcją „państwa składanego” po koronacji Augusta II nie można mówić po prostu o relacjach bilateralnych Rzeczpospolita – Saksonia, ale o układzie władca i jego dwór – oba wspomniane państwa” – por. Mariusz Markiewicz, „Stosunki między Rzeczpospolitą a Saksonią za panowania Augusta II i Augusta III”, w *Od Europy nowożytnej do Europy nowoczesnej. Studia i szkice Mariusza Markiewicza*, red. Katarzyna Kuras, Andrzej K. Link-Lenczowski, Rafał Niedziela, współpraca Jakub Basista (Kraków: Historia Jagellonica, 2022), 118.

²⁸ Józef Gierowski, „Ein Herrscher-zwei Staaten. Die sächsisch-polnische Personalunion als Problem des Monarchen aus polnischer Sicht”, w *Die Personalunionen von Sachsen-Polen 1697–1763*, 121.

pojawić się węzłowy problem reform wewnętrznych w Rzeczypospolitej przed czasami stanisławowskimi – oczywiście reform w duchu absolutystycznym (w domyśle „postępowym”), a raczej ich zaniechania przez Sasów, jak twierdziła tradycyjna historiografia – interesującą koncepcję przedstawił Staszewski, proponując wprowadzenie zamiast pojęcia „reformy” określenia „modernizacja”, czyli postępujący proces zmian, który był przecież faktem²⁹. Markiewicz zaś przedstawił charakterystykę procesów modernizacyjnych w Europie zachodniej oraz wskazał na rolę i funkcjonowanie nowych instytucji prawnych i ustrojowych oraz procedur stosowanych przez te instytucje w danych państwach, a także w Rzeczypospolitej i Saksonii³⁰.

2. Problem „blasków i cieni” epoki saskiej, czyli generalnej rewizji „czarnej legendy”, najkrócej mówiąc, jakiejś „rehabilitacji” w ramach „nowego spojrzenia na ten okres”³¹. Zainteresowanie takimi właśnie narracjami można było zaobserwować przede wszystkim na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku³² oraz w okresie przygotowań do obchodów trzecieściecia unii polsko-saskiej w 1997 roku. W obu krajach (przypomnijmy tylko, że był to okres po zjednoczeniu Niemiec) pojawiło się wówczas wiele publikacji, odbywały się konferencje naukowe, wielkie wystawy itd. To zrozumiałe, że w takim uroczystym kontekście zwracano uwagę przede wszystkim na problem szans na realny sukces unii. Właśnie szans, bo ostateczny bilans tego okresu był oceniany, szczególnie z krótkiej perspektywy, jednoznacznie negatywnie. Ważne było jednak przede wszystkim zaakcentowanie roli Rzeczypospolitej polsko-litewskiej, którą Gierowski określił jako „zwoznik Europy środkowo-wschodniej” ze względu na jej narodowościową i wielokulturową specyfikę. W tym kontekście uczony zwrócił uwagę na uniwersalne wartości i rolę unii polsko-saskiej, które ją przetrwały³³, a zatem zwrócił uwagę na zupełnie nowe aspekty związku. Do tych koncepcji nawiąże Staszewski, postulując rozszerzenie zakresu chronologicznego unii, a Gierowski położy nacisk na problem wymiany informacji oraz wartości kulturowych między Polską i Saksonią³⁴. Upadek Rzeczypospolitej nie przerwał bynajmniej tego procesu – Drezno pozostało długo ważnym dla Polaków cen-

²⁹ Jacek Staszewski, „Reformowanie Rzeczypospolitej przed Sejmem Wielkim”, w *Konstytucja 3 Maja. Prawo-polityka-symbol*, red. Anna Grześkowiak-Krwawicz (Warszawa: Historia Pro Futuro, 1992), 17.

³⁰ Mariusz Markiewicz, „Rywalizacja i modernizacja. Ujednoczanie się polityki wewnętrznej państw europejskich w XVII i XVIII w.”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCLXXVII, Prace Historyczne* 118 (1995): 25–31; Mariusz Markiewicz, „Funkcjonowanie monarchii”; Mariusz Markiewicz, „Politische Institutionen und Prozeduren der sächsisch-polnischen Personalunion: Das Geheime Kabinett in Sachsen und zentralen Ämter der Rzeczpospolita in den Jahren 1717 bis 1733”, w *Die Personalunionen von Sachsen-Polen 1697–1763*, 51–66.

³¹ Por. np. wypowiedź Staszewskiego: Jacek Staszewski, „Czasy saskie – rehabilitacja czy lepsze poznanie?”, *Wiadomości Historyczne* 40, nr 2 (1997): 65–75.

³² Por. np. *Sachsen und die Wettiner. Chancen und Realitäten. Internationale Wissenschaftliche Konferenz. Dresden 27. bis 29. Juni 1989* (Dresden: Kulturakad., 1990).

³³ Józef Gierowski, „Rzeczpospolita jako zwoznik Europy środkowo-wschodniej”, w *Rzeczpospolita wielu narodów*, 224 i n.

³⁴ Gierowski, „Rzeczpospolita jako zwoznik”, 225.

trum i azyłem politycznym, a Saksonia ważnym celem emigracji politycznych i zarobkowych.

3. Problem „miejsca w Europie” Rzeczypospolitej w unii personalnej z Saksonią. Choć nawiązuję tu do tytułu znanej książki Jacka Staszewskiego³⁵, należy podkreślić, że to Gierowskiemu udało się zrekonstruować meandry polityki zagranicznej i dynastycznej w okresie saskim, kiedy powstawały nowe potęgi europejskie – Rosja i Prusy – oraz zmieniał się układ sił i sojuszy. Wydarzenia pierwszych lat panowania Wettyna charakteryzowały się bowiem nie tylko konfliktami wewnętrznymi, ale także wojnami, w których Rzeczpospolita wprawdzie formalnie nie uczestniczyła, ale pozostając w personalnym związku z Saksonią, musiała ponosić ich koszty, również polityczne. Pod koniec panowania Augusta II i w dobie Augusta III to Rosja decydowała o porządku politycznym w tej części Europy, czy też, jak to określił Leopold Ranke, „stanowiła prawo na północy”³⁶. Gierowski zwrócił zatem uwagę na działania dyplomatyczne, co zaowocowało studiami o polsko-saskiej polityce zagranicznej i organizacji odpowiednich służb oraz syntezą dziejów dyplomacji w czasach saskich³⁷. Podejmowane później dalsze badania tego obszaru miały doprowadzić do wniosku, że właśnie w tym zakresie najpełniej „urealniła” się unia, przynajmniej w sensie instytucjonalnym.

4. Zagadnienia społeczno-gospodarcze połączonych unią państw to wielki problem, który nadal czeka na badaczy. Analizował je Gierowski już w swoich pierwszych pracach, zwracając uwagę na konsekwencje wojen, przemarszów obcych wojsk, ale też ciągle poszerzające się kontakty gospodarcze. To zagadnienie zresztą fascynowało historyków, bo poniekąd można je sprowadzić do pytania o bilans wzajemnych, bardzo konkretnych korzyści (lub strat!) materialnych. Już w cytowanym zbiorze *Um die polnische Krone* były one analizowane przez badaczy niemieckich – wspomnianych wyżej Johanessa Kalischa i Rudolfa Forbergera³⁸. W późniejszych pracach Gierowski akcentował konsekwencje społeczne i kulturowe pogłębiających się związków między państwami. Z jednej strony przedstawiał więc obraz społeczeństwa – wielkie kontrasty między „blichtrzem” i „nędzą” w czasach saskich, co nie było ewenementem w tej epoce – z drugiej inicjatywy grup czy jednostek zmierzające do zmian i reform. Te ostatnie pojawiły się jednak dopiero pod koniec panowania Augusta II i w czasach Augusta III³⁹. Za pierwszy, powolny krok w kierunku owych zmian uznawał Gierowski

³⁵ Jacek Staszewski, *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku* (Warszawa: PWN, 1973).

³⁶ Cyt. za: Klaus Zernack, *Polska i Rosja. Dwie drogi w dziejach Europy*, przeł. Andrzej Kopacki (Warszawa: Wiedza Powszechna, 2000), 286.

³⁷ Józef Gierowski, „Dyplomacja polska doby saskiej (1697–1763)”, w *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2, red. Zbigniew Wójcik (Warszawa: PWN, 1982).

³⁸ Szerzej na ten temat: Jerzy Wojtowicz, „Z dziejów handlu Saksonii z Europą Wschodnią w XVIII stuleciu”, *Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne* 24, Historia III (1967); por. też: Marian Drozdowski, „August II. und August III. in der polnischen Wirtschaft”, w *Sachsen und die Wettiner* 139–144.

³⁹ Józef Gierowski, „Blichtr i nędza. Społeczeństwo polskie doby Augusta II”, w *Sztuka I poł. XVIII w. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Rzeszów listopad 1978* (Warszawa: PWN, 1981), 23–36.

reformy skarbowo-wojskowe z 1717 roku. Ich znaczenie zostało zanalizowane już po śmierci Profesora w publikacji opatrzonej znamienym podtytułem: *Między mitem a reformą państwa*⁴⁰. Nowe spojrzenie na problemy finansowe i gospodarcze w tym okresie przedstawił Adam Perłakowski w znakomitej rozprawie o Janie Jerzym Przebendowskim⁴¹. Zmiany były powolne i zapewne spóźnione, ale jak zauważył Link-Lenczowski: „pozostawały zgodne z filarami szlacheckiej mentalności [...]”⁴². Jest z tym związany kolejny, 5. czynnik: otóż na każdym etapie swojej naukowej drogi Gierowski doceniał znaczenie analizy postaw społecznych, zachowań w konkretnych sytuacjach, przemian mentalności oraz różnych aspektów kultury politycznej szlachty i elit Rzeczypospolitej. Zwracał na to uwagę Link-Lenczowski w swoim szkicu biograficznym, podkreślając zainteresowanie Profesora socjologią⁴³. To był czynnik uniwersalny, ale wydaje się, że dla czasów saskich miał znaczenie podstawowe. Nie tylko dlatego, że pokolenia historyków kreowały jednoznacznie negatywny ich obraz – wręcz przeciwnie. W obliczu niesprzyjających okoliczności zewnętrznych i wewnętrznych trwał – zdaniem Profesora, który przyjął tu koncept Andrzeja Sulimy-Kamińskiego – mozolny proces tworzenia się społeczeństwa obywatelskiego⁴⁴, co zaowocowało w późnym okresie stanisławowskim. Materiałów do analiz tego problemu dostarczyły przede wszystkim dzieje parlamentaryzmu – sejmów i sejmików, ale też innych instytucji szlacheckiego państwa oraz mentalności.

Profesorowi nie udało się zrealizować wszystkich zamierzeń naukowych, na przykład przygotować wspomnianej monografii konfederacji tarnogrodzkiej czy szerszej biografii Augusta II i Augusta III⁴⁵. Ale prace na ten temat już powstały i będą powstawać nadal. Raz jeszcze zacytuję tu za Link-Lenczowskim:

Twórczość Józefa Andrzeja Gierowskiego będzie inspirować wielu przyszłych badaczy czasów nowożytnych, a sposób myślenia o ludziach i sprawach dawnej Rzeczypospolitej będzie skłaniał do refleksji, polemiki i dalszych badań⁴⁶.

⁴⁰ *Sejm Niemy. Między mitem a reformą państwa*, red. Michał Zwierzykowski (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2019).

⁴¹ Adam Perłakowski, *Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703–1729). Studium funkcjonowania ministerium* (Kraków: Historia Jagellonica, 2004).

⁴² Link-Lenczowski, „Profesor doktor Józef Andrzej Gierowski”, 28.

⁴³ Link-Lenczowski, „Profesor doktor Józef Andrzej Gierowski”, 21 i n.

⁴⁴ Por. Józef Gierowski, „Powstawanie społeczeństwa obywatelskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów”, w Józef Gierowski, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008), 125 i in.

⁴⁵ Biografie obu władców przygotował ostatecznie Jacek Staszewski, zob. Jacek Staszewski, *August III Sas* (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989); Jacek Staszewski, *August II Mocny* (Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998).

⁴⁶ Andrzej K. Link-Lenczowski, „Od redakcji”, w Józef Gierowski, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008), 9.

Wypada podsumować krótko te rozważania. Prowadzone przez prof. Gierowskiego badania nad czasami saskimi stanowiły niewątpliwie ważną część jego naukowej biografii. Często też do nich powracał zarówno w pracach syntetycznych, jak i w analizach szczegółowych problemów, wzbogacając swoje własne ustalenia i odkrycia naukowe lub odnosząc się do dorobku kolejnych generacji historyków, wśród których ważną rolę odgrywali jego uczniowie. Paradygmat badań nad czasami saskimi, którego Gierowski był twórcą, stanowi bez wątpienia jego oryginalny wkład do historiografii polskiej i zasługuje na bardziej obszerną analizę.

BIBLIOGRAFIA

- Ab Occidente referunt... „Zachód” doby nowożytnej w badaniach historyków polskich*, red. Mariusz Markiewicz, Katarzyna Kuras, Rafał Niedziela. Kraków: Historia Iagellonica, 2018.
- Czok, Karl. *August der Starke und seine Zeit. Kurfürst von Sachsen, König von Polen*. Leipzig: Piper Taschenbuch, 2004.
- Gierowski, Józef. *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008.
- Gierowski, Józef. *Historia Polski 1505–1864*, cz.1. Warszawa: PWN, 1978.
- Między Zachodem a Wschodem. Etniczne, kulturowe i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, red. Krzysztof Mikulski i Agnieszka Zielińska-Nowicka. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005.
- Szklarska, Ewa, Mariusz Markiewicz. „Bibliografia prac Józefa Andrzeja Gierowskiego”. *Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”* 37, 3–4 (1982): 161–175 (*O nowożytnej Polsce i Europie. Prace ofiarowane Józefowi Andrzejowi Gierowskiemu w 60 rocznicę urodzin*, red. Krystyn Matwijowski).
- Pełakowski, Adam. *Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703–1729). Studium funkcjonowania ministerium*. Kraków: Historia Iagellonica, 2004.
- Polacy i świat, kultura i zmiana – studia historyczne i antropologiczne ofiarowane profesor Halinie Flakowskiej-Frančič*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.
- Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. Bogusław Dybaś, Paweł Hanczewski, Tomasz Kempa. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2007.
- Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje. Materiały z konferencji „Trzysta lat od początku unii polsko-saskiej” Kraków 15–17 XI 1997*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski i Mariusz Markiewicz. Kraków: Historia Iagellonica, 1999.
- Rozkwit i upadek I Rzeczypospolitej*, red. Richard Butterwicka, przeł. Daria Kuczyńska-Szymuła. Warszawa: Bellona, 2001.
- Sachsen und die Wettiner. Chancen und Realitäten. Internationale Wissenschaftliche Konferenz. Dresden 27. bis 29. Juni 1989*. Dresden: Kulturakad. , 1990.
- Sejm Niemy. Między mitem a reformą państwa*, red. Michał Zwierzykowski. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2019.
- Sztuka I poł. XVIII w. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Rzeszów listopad 1978*. Warszawa: PWN, 1981.
- Um die Polnische Krone: Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721*, red. Johannes Kalisch, Józef Gierowski, „Schriftenreihe der Kommission der Historiker der DDR und Volkspolens”, t. 1. Berlin: Rütten & Loening, 1962.